

методологију, препознатљиво и доследно омогућавајући оно што је Светлани Слапшак и Марини Матешаћ управо и био циљ – а то је да направе „прилог феминистичкој продукцији знања на Балкану“ (21). Ово има значаја и у контексту западног феминизма, који тек у ретким случајевима има свест о потреби деколонизације феминистичког западњачког знања и теорије (међу изузецима је Роза Брајдоти). Као један од прилога таквој феминистичкој производњи знања ауторке предлажу да се теоријски компромитовани и пасивизирани термин род, замени термином сој, турцизмом присутним у различитим балканским језицима који надилази значење родне биполарности, истовремено означавајући плурализам и индивидуализам, неретко стојећи уз епитет особен, посебан. Управо ова врста истраживачке оригиналности, изникла из преплитања историје балканских жена и савремене балканске феминистичке теорије, одговара номадском духу који дефинише Роза Брајдоти, наглашавајући нужност опирању ономе што је статично и ограничавајуће, како у размишљању у хуманистичким дисциплинама тако и у преплављујућим неоконзервативистичким тенденцијама, које иду руку под руку са нарастајућим популизмом у коме се смањује простор за Друго, другачије и Друге, а који је тесан и недовољан чак и у круговима који га декларативно негују. Дobar знак би био када би ову књигу у преводу на енглески или неки други светски језик објавио неки познати издавач. Ово оригинално, узбудљиво истраживачко и комплексно антрополошко штиво то без сумње заслужује. До тада, препоручујем га за читање и цитирање у оригиналу, и то уз напомену да разноликост и сложеност тема и перспектива које ова књига нуди нису успели да стану у овај приказ.

Лада Стевановић

О прецима и потомцима, о гробовима и гробним натписима

Радојко Николић, *Камена књига предака. О натписима са надгробних споменика западне Србије.*

Народни музеј Чачак, 2018, тврди повез, 399 стр.

Поред часописа *Зборник радова Народног музеја*, и каталога који прате музејске изложбе, издавачка делатност чачанског музеја током 2018. године употпуњена је репрезентативном монографијом Радојка Николића *Камена књига предака. О натписима са надгробних споменика западне Србије*. Књига је репрезентативна најпре по својој спољашњости, а затим и по садржају. Опремљена је добрим дизајнерским и техничким решењима, а краси је и мноштво фотографија, од којих је већи број приложио сам аутор.

Реч је, заправо, о другом издању књиге која је први пут публикована 1979. године. Како је у некој врсти поговора написао Слободан Николић, лектор и коректор и, очигледно, један од иницијатора овог издавачког подухвата, књига је својевремено изазвала велико интересовање међу представницима различитих академских и уметничких „еснафа“. Тако су њени први рецензенти били угледни професори Владан Недић и Ђорђе Трифуновић, као и књижевници Драгиша Витошевић и Радомир Андрић. За актуелног приказивача, тј. приказивачицу,

посебан куриозитет представља податак да се о књизи тада похвално изразио и директор Марксистичког центра у Београду. Да ли је ова афирмација била последица неких Николићевих интерпретација религиозности становништва западне Србије, које су биле сасвим у складу са идеолошким премисама тога времена или је посредни била искрена подршка овог, у то време јединственог истраживања, остаје нам да нагађамо.

А истраживање је заиста било јединствено и импресивно, најпре по обиму, а затим и по посвећености аутора детаљном тумачењу прикупљеног материјала. Радојко Николић (1933–2004), иначе дипломирани филолог и психолог, током десет година обишао је 250 села, 350 гробаља и пописао натписе са 70000 споменика. Пошто је од завршетка истраживања до данас протекло више од 40 година, сасвим је могуће да је велики број натписа, посебно на старијим споменицима – а било је у Николићевом истраживању и оних с краја 19 века – изгледео, а велики број надгробника у потпуности уништен. Због тога, књига коју данас имамо пред собом, представља на првом месту драгоцен документ о натписима на надгробним споменицима на гробљима западне Србије.

Књига започиње са два предговора. Предговор новом издању: *Плави хоризонт Радојка Николића: од микроисторије до социјалне антропологије*, потписује кустос Народног музеја у Чачку, и сâм плодни стваралац, Милош Тимотијевић, док је аутор предговора првог издања био већ споменути књижевник, Драгиша Витошевић. Потоњи Николићев рад види као „вуковски подухват“ инспирисан „Плавом линијом живота“ Бранка В. Радичевића.

Ауторски текст у новом издању остао је непромењен у односу на претходно. Радојко Николић га је поделио у већи број поглавља, свако посветивши одређеном питању, односно карактеристикама споменика и текстова на њима. Тако, у првом поглављу објашњава обичај бојења споменика у плаво и покушава да протумачи употребу баш ове боје. Одмах затим, он прелази на анализу текста, па у наредном поглављу приказује различите врсте „дозива“ којима се мртви обраћају живима. Ту се налазе *дозиви* обичном човеку, пролазнику, српском роду, браћи и рођацима, а готово увек, они су на почетку епитафа и садрже неку врсту наређења да се поред споменика застане, размисли, одмори...

Епитафи представљају и ризницу информација о различитим карактеристикама становништва овог краја. У поглављу *Досељеници*, Николић тако посредством уклесаних текстова интерпретира демографску и миграциону слику Западне Србије. Издваја неке, на пример, о *Ђорђу механџији из Карановца, који је био родом из Турске*, па о *Лазару, рабу божијем, сину Стефана Уларевића, родом из Ерцеговине*, па чак и епитафе на споменицима досељеницима, тзв „белим емигрантима“, из царске Русије.

Следи поглавље о занатима и занимањима, о којима надгробници такође доносе обиље информација. Овде се спомињу копачи, косачи, виноградаре, косијери, разни сеоски, али и градски мајстори, дунђери, дрводеље, ковачи, терзије, абације, хармоникаши, пандури, порезници, лекари, ђаци, скелесије, ловци итд. Осим помена назива занимања, на неким споменицима се налазе и њихови симболи, па се тако на споменицима прељама често клесала преслица, копачима мотика и сл.

Као посебна категорија, овде су издвојени споменици момцима и девојкама. Натписи на њима откривају народна схватања о „прекоредном умирању“, односно о умирању младих људи, као и о пожељним особинама које красе младе људе. Осим по поетичности текста, која је овде наглашена због велике туге услед смрти младе особе, ове споменике красе и уклесани, додуше, стилизовани портрети или читаве фигуре.

Наредна поглавља посвећена су епитафима који говоре о односу супружника („Овде почива верна супруга“), затим о ратницима (ови се крећу од једноставне белешке о томе да је покојник учествовао у том и том рату или бици, преко детаљних описа њихове храбрости, до стихованих исказа који позивају на вечно памћење јунаштва и победа), хајдуцима и онима који су од хајдучке руке страдали, преступницима, ђацима, несрећним случајевима („Био си возач на друмовима белим, ал судбина од нас те одели“ (1971), болестима („Мене скоси јако бољка клета“), поздравима („Збогом свете, мој премили рају, ја одлазим загробноме крају). На неким споменицима налазе се читаве тужбалице које представљају народне умотворине људи овога краја, али има и натписа који су позајмице из уметничке књижевности.

Последња поглавља аутор посвећује тумачењу епитафа у светлу представа о загробном животу, као и језичкој анализи забележених текстова. Он овде обраћа пажњу на сликовитост говора становништва западне Србије, а затим на лексику и фонетику натписа. Овде заправо долази до изражаја Николићева професија и умешно баратање језиком, које је посебно занимљиво у завршној речи, на крају књиге. Ту је описано време које је Николић провео на терену проучавајући гробља и споменике, начин на који су на то гледали његови пријатељи и његови домаћини и мотиве овог дуготрајног истраживања. Овај део текста препун је архаичних израза и изгледа његових личних кованица.

Поред документаристичких и етнографских вредности, монографију „Камена књига предака“ одликује изузетно леп, поетски стил изражавања аутора. Међутим, у научном смислу, ова њена карактеристика могла би се посматрати и као недостатак. Наиме, наглашена импресионистичка интерпретација текстова епитафа донекле отежава читање књиге и њено коришћење као извора информација. Због тога, иако у сваком смислу подржавамо издавачко прегалаштво тима Народног музеја у Чачку, не можемо а да не поставимо питање. Није ли можда било сврсисходније у овом тренутку направити компаративно истраживање – материјала Радојка Николића објављеног у првом издању монографије (1979) и материјала неког новог теренског истраживања надгробних споменика и натписа на њима? Тако би се и један и други корпус сагледао у новом контексту и вероватно отворио нове правце истраживања и нове теме везане за гробља и однос људи према овим сведочанствима времена.

Александра Павићевић